

بررسی تغییر نقش مسجد جامع عتیق در ساختار شهری اصفهان در گذر زمان

محمود قلعه نویی^۱، مانده کلاتری^{۲*}

^۱ عضو هیئت علمی و مدیر گروه شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان

^۲ دانشجوی دکتری مرمت بنا، دانشگاه هنر اصفهان

(تاریخ دریافت: ۹۱/۱۰/۱ تاریخ پذیرش: ۹۱/۱۲/۲۵)

چکیده

مسجد جامع عتیق اصفهان بنایی ارزشمند و فاخر در تاریخ هنر و معماری اسلامی ایران به شمار می‌رود. تاکنون تحقیقات زیادی در مورد این بنا صورت گرفته که همگی با تأکید بر خوانش ارزش‌های تاریخی و باستان‌شناسی انجام شده‌است و یافته‌های آن نیز تنها تحولات کالبدی بنا را در طی زمان مشخص می‌کند. در این مقاله با تکیه بر دیدگاه دیگری از ارزش‌های آن مطالعه شده‌است. مسجد جامع عتیق به علت گستردگی، نفوذپذیری ناشی از تعدد ورودی‌ها، مجاورت با محله‌های مسکونی، بازار و مقبره علامه مجلسی و همچنین به دلیل نقش عملکردی آن و ارتباط با زندگی روزمره مردم، نقشی فراتر از تک بنا به عهده دارد و حتی می‌توان آن را به مانند یک میدان محلی و گره شهری در نظر گرفت. از این رو به عنوان جزئی ارزشمند و مهم از فضای شهری محسوب می‌شود. هدف این مقاله پس از تبیین نقش این بنا به عنوان بخشی از ساختار و فضای شهری، یافتن پاسخ این سؤال است که با توجه به تغییرات نظام و ساختار شهرها در دوره معاصر، نقش این بنا در ساختار شهر چگونه تغییر کرده‌است؟ بدین منظور از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی، بنای مسجد جامع در ارتباط با بافت پیرامون، مورد مطالعه قرار گرفت و ارتباط بنا و بافت، به لحاظ کالبدی و رفتاری، بررسی و نقش و جایگاه آن، به عنوان یک عرصه عمومی و بخشی از ساختار شهری تبیین شد. سپس با مقایسه مؤلفه‌های تعیین‌کننده کیفیت فضای شهری در دو دوره زمانی قبل و بعد از سال ۱۳۱۰ شمسی، تضعیف نقش این بنا در نظام شهری آشکار شد. در نهایت به دلیل تأثیر این بنا بر بافت و محیط پیرامون، تأکید می‌شود حفاظت از این بنا از طریق حفظ ارزش‌های تاریخی و معمارانه و همچنین حفظ نقش کالبدی و اجتماعی آن در فضای شهری صورت پذیرد.

واژگان کلیدی: مسجد جامع عتیق اصفهان، ساختار شهری، فضای عمومی، فضای شهری.

فهرست منابع و مراجع

- ابو نعیم اصفهانی، حافظ (۱۳۷۷)، ذکر اخبار اصفهان، ترجمه نور الله کسای، سروش، تهران.
- بحرینی، حسین (۱۳۷۷)، فرایند طراحی شهری، دانشگاه تهران، تهران.
- بزرگر، محمدرضا (۱۳۸۲)، شهرسازی و ساخت اصلی شهر، کوشامهر، تهران.
- پاکزاد، جهانشاه (۱۳۸۹)، مبانی نظری و فرایند طراحی شهری، شهیدی، تهران.
- پیرنیا، محمد کریم (۱۳۹۰)، آشنایی با معماری اسلامی ایران، تدوین غلامحسین معماریان، سروش دانش، تهران.
- توسلی، محمود (۱۳۷۱)، طراحی فضای شهری، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران.
- توسلی، محمود (۱۳۸۱)، ساخت شهر و معماری در اقلیم گرم و خشک، پیوند نو، تهران.
- تولایی، نوین (۱۳۸۷)، شکل شهر منسجم، امیرکبیر، تهران.
- تیبالدز، فرانسیس (۱۳۸۳)، شهرسازی شهروندگرا، ترجمه محمد احمدی نژاد، خاک، اصفهان.
- جابری انصاری، محمد حسن (۱۳۷۸)، تاریخ اصفهان، تصحیح و تعلیق جمشید مظاهری (سروشیار)، مشعل، اصفهان.
- جیل عاملی، عبدالله (۱۳۸۷)، مسجد جامع اصفهان، <http://www.irac.ir/1-X-25-0-63> دسترسی در (۱۳۹۲/۷/۲۵)
- حمیدی، ملیحه (۱۳۷۶)، استخوانبندی شهر تهران، سازمان مشاوره فنی و مهندسی شهر تهران، تهران.
- دهقان نژاد، فاطمه (۱۳۸۶)، بافت قدیم نصف جهان، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان، اصفهان.
- رضا زاده اردبیلی، مجتبی (۱۳۹۰)، مرمت آثار معماری، دانشگاه تهران، تهران.
- سلطانزاده، حسین (۱۳۶۲)، روند شکل گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران، آگاه، تهران.
- سلطانزاده، حسین (۱۳۸۵)، فضاهای شهری در بافت‌های تاریخی ایران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.
- شایسته، محمود رضا و منصور قاسمی (۱۳۸۳)، اصفهان؛ بهشتی کوچک اما زمینی، نقش خورشید، اصفهان.
- شولتس، کریستیان نوربرگ (۱۳۸۸)، روح مکان: به سوی پدیدارشناسی معماری، ترجمه محمدرضا شیرازی، رخ داد نو، تهران.
- فقیه، نسرين (۱۳۵۴)، اصفهان شهری برای عابر پیاده، مجله هنر و مردم (۱۵۲): ۱۰-۲.
- فلامکی، محمد منصور (۱۳۷۴)، باززنده سازی بناها و شهرهای تاریخی، دانشگاه تهران، تهران.
- کارمونا، متیو، تیم هیت، تنر اک، و استیون تیسدل (۱۳۸۸)، مکان‌های عمومی، فضاهای شهری، ترجمه فریبا قرائی، مهشید شکوهی، زهرا اهری و اسماعیل صالحی، دانشگاه هنر، تهران.
- گالدیری، اوژینو (بی‌تا)، مسجد جمعه اصفهان در دوران آل بویه، ترجمه حسینعلی سلطانزاده پسیان، سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، تهران.
- گالدیری، اوژینو (۱۳۷۰)، مسجد جامع اصفهان، ترجمه عبدالله جیل عاملی، سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران.
- گالدیری، اوژینو (۲۵۳۵)، «اطلاعاتی راجع به گنبد نظام الملک در مسجد جامع اصفهان»، مجله فرهنگ معماری ایران (۲ و ۳): ۴۹-۳۳.
- گذار، آندره، یدا گدار، و ماکسیم سیرو (۱۳۷۱الف)، آثار ایران، ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم، ج ۲-۱، موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد.
- گذار، آندره، یدا گدار، و ماکسیم سیرو (۱۳۷۱ب)، آثار ایران، ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم، ج ۳-۴، موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد.
- گرابار، اولگ (۱۳۸۸)، مسجد بزرگ اصفهان، ترجمه محمد علی موسوی فریدنی، نشر مانی، اصفهان.
- گل، یان (۱۳۸۷)، زندگی در فضای میان ساختمان‌ها، ترجمه شیما شصتی، جهاد دانشگاهی، تهران.
- لنگ، جان (۱۳۸۱)، آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط، ترجمه علیرضا عینی فر، دانشگاه تهران، تهران.
- مافروخی، مفضل بن سعد (۱۳۸۵)، محاسن اصفهان، ترجمه حسین بن محمد آوی، بی‌جا: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری.
- مدنی پور، علی (۱۳۷۹)، طراحی فضای شهری: نگرشی بر فرایندهای اجتماعی-مکانی، ترجمه فرهاد مرتضایی، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری، تهران.
- مرتضی، هشام (۱۳۸۷)، اصول سنتی ساخت و ساز در اسلام، ترجمه ابوالفضل مشکینی و کیومرث حبیبی، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، تهران.
- معماریان، غلامحسین (۱۳۸۹)، مسجد جامع اصفهان، به اهتمام محمد علی طبرسا، وزارت مسکن و شهر سازی، مرکز مطالعاتی و شهرسازی و معماری، تهران.
- موسوی فریدنی، محمد علی (۱۳۷۸)، اصفهان از نگاهی دیگر، نقش خورشید، اصفهان.
- نقی زاده، محمد (۱۳۸۶)، ادراک زیبایی و هویت شهر، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان، اصفهان.
- هنرفر، لطف الله (۱۳۵۰)، گنجینه آثار تاریخی اصفهان، کتابفروشی ثقفی، اصفهان.